

УДК 811.161.3'373

А.С. Садоўская¹, М.А. Якалцэвіч²¹канд. філал. навук, заг. каф. беларускай філалогіі
Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы²канд. філал. навук, дац. каф. беларускай філалогіі
Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы
e-mail: ¹e.sadowskaya@mail.ru; ²yakoltsevich@mail.ru**РЭЛІГІЙНАЯ ЛЕКСІКА ВА ЎСТОЙЛІВЫХ АДЗІНКАХ МОВЫ:
ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫ АСПЕКТ**

Прадметам даследавання з'яўляюцца лексемы, якія адносяцца да разраду рэлігійнай лексікі, што ўваходзіць у кампанентны склад устойлівых моўных адзінак – фразеалагізмаў і прыказак. Гэтая лексіка прадстаўляе сабой не архаічныя элементы, а з'яўляецца адлюстраваннем адметных і характэрных прыкметаў, якія фарміруюць хрысціянскі светапогляд. Зроблены агляд літаратуры па даследуемай тэме. Выяўлены і ахарактарызаваны лексіка-семантычныя групы адзінак рэлігійнай тэматыкі, што прадстаўляюць семы рознага ўзроўню. Апісаны лексіка-семантычныя асаблівасці рэлігійнай лексікі і тыя змены, якія з ёю адбыліся ў складзе фразеалагічных і парэміялагічных моўных адзінак. Акрслены дыяпазон значэнняў устойлівых выразаў і ўплыў рэлігійных кампанентаў на фарміраванне іх значэння. Асобная ўвага звернута на экспрэсіўна-ацэначную афарбоўку аналізуемых моўных адзінак.

Уводзіны

Любая нацыянальная культура, у тым ліку і рэлігійная, праяўляецца з дапамогай розных сродкаў, і перш за ўсё моўных. Вера чалавека ў Бога, у Боскае ў поўнай меры знайшла свой адбітак у моўнай карціне свету, што бачна на яе розных узроўнях. Рэлігійная лексіка як адзін з важных пластоў лексічнай сістэмы мовы стала аб'ектам увагі ў шматлікіх лінгвістычных даследаваннях, асабліва ў апошнія дзесяцігоддзі. Цікаваць да вывучэння і даследавання гэтага пласта невыпадкова, што тлумачыцца перш за ўсё тым, што рэлігія суправаджае жыццё чалавека на працягу ўсёй яго гісторыі, незалежна ад сацыяльнай, нацыянальнай, тэрытарыяльнай прыналежнасці. Менавіта яна фарміруе шмат у чым светапогляд людзей, іх вобраз жыцця, характар узаемаадносін і такім чынам спрыяе назапашванню пэўнага вопыту і перадачы яго ад пакалення да пакалення.

Праблема функцыянавання рэлігійнай лексікі ў беларускай мове пачала вырашацца ў апошнія два дзесяцігоддзі асабліва шырока, што звязана, безумоўна, з тымі новымі абставінамі, што прадвызначылі развіццё палітычнай і сацыяльнай абстаноўкі, якая стала спрыяльнай для пранікнення рэлігіі ў жыццё чалавека і звароту грамадства да хрысціянскіх каштоўнасцей. І як вынік гэтага – даследаванне адзначаных адзінак з семантычнага, граматычнага, стылістычнага бакоў, а таксама асаблівасці іх функцыянавання ў складзе ўстойлівых адзінак мовы – фразеалагізмах і прыказках. Так, асаблівасцям функцыянавання рэлігійнай лексікі старабеларускага перыяду прысвечаны шматлікія працы В.У. Басько [1; 2], Шляхі станаўлення хрысціянскай лексікі сталі аб'ектам увагі і ў даследаваннях Л. Лыча [3–5]. Назвы перыядаў посту ў беларускай пісьменнасці, назвы культовых збудаванняў і іх частак, рэлігійных абрадаў старабеларускай мовы, рэлігія-абрадавая лексіка паэмы А. Міцкевіча «Дзяды» – гэтыя і іншыя пытанні знайшлі сваё вырашэнне ў даследаваннях І.У. Будзько [6–9]. Цікавай з'яўляецца і праца В. Шавель «Стылістычная характарыстыка рэлігійнай лексікі ў слоўніках беларускай мовы» [10]. Аўтар праводзіць сістэмны аналіз рэлігійнай лексікі, зафіксаванай у слоўніках беларускай мовы. Звяртае ўвагу на тое, што «склад рэлігійнай лексічнай падсістэмы адлюстроўвае ўсе ўзроўні, усе сувязі і адносінны, характэрныя для любой лексічнай сістэмы. У першую чаргу, гэта наяўнасць шэрагу прадметна-тэматычных груп» [10, с. 55]. Манаграфічнае даследаванне М.М. Шаўчэнкі «Рэлігійная лексіка ў беларускай мове»

прывечана вывучэнню семантыкі рэлігійных слоў у дыялектнай і нарматыўнай мове [11]. Поўную семантычную характарыстыку атрымалі прыказкі і фразеалагізмы з ключавым словам *Бог* у артыкуле «Прыказкі і фразеалагізмы з лексэмай *Бог*: семантычны аспект» [12]. Розныя напрамкі рэлігійнага жыцця шматлікіх канфесій, якія функцыянуюць у Беларусі, адлюстраваны ва ўніверсальным слоўніку рэлігійнай лексікі [13]. Зразумела, што цэнтрам увагі сталі тыя лексічныя адзінкі, якія прадстаўляюць праваслаўны і каталіцкі накірунак як найбольш распаўсюджаныя, уплывовыя і прадстаўнічыя хрысціянскія плыні.

Рэлігійная праблематыка знайшла адлюстраванне ў працах не толькі айчынных, але і замежных лінгвістаў на матэрыялах розных моў. Цікавым у гэтым плане з’яўляецца даследаванне «Рэлігійная лексіка і фразеалогія кумыцкай мовы» [14]. Аўтарам упершыню зроблена грунтоўная тэматычная класіфікацыя рэлігійнай лексікі і фразеалогіі кумыцкай мовы. Рэлігійная лексіка стала аб’ектам увагі і ў працах Л.К. Худжавай «Рэлігійная лексіка ў кабардзіна-чаркескай мове» [15], Х.Т. Курбанова «Рэлігійная лексіка ў чачэнскай мове» [16].

Рэлігійная кампаненты ў складзе ўстойлівых адзінак (фразеалагізмаў і прыказак) – гэта моўныя адзінкі, якія суадносяцца з рэлігійнай культурай і з’яўляюцца яе адлюстраваннем. Іх не трэба ўспрымаць як архаічныя элементы. Гэта тое, што фарміравала і фарміруе хрысціянскі накірунак, адлюстроўвае светапогляд людзей праз прызму моўных адзінак. Аднак да 1990-х гг. многія лексэмы рэлігійнага характару перайшлі ў пасіўны запас, маючы ідэалагічную маркіроўку, якая не адпавядала патрабаванням палітыкі, часу і ідэйнага накірунку. Далейшы этап актуалізацыі рэлігійнай сферы дазволіў лексіцы рэлігійнага характару перайсці ў разрад агульнаўжывальнай і незабароненай. Пашырэнне сферы выкарыстання гэтай групы адбылося праз розныя сферы і праз розныя моўныя адзінкі, сярод якіх можна адзначыць фразеалагізмы і прыказкі, бо менавіта яны з’яўляюцца важным сродкам адлюстравання таго, што адбываецца ў грамадстве, бо, як адзначаюць шматлікія вучоныя (Ф.І. Буслаеў, А.А. Патабня, Н.Б. Мячкоўская і інш.), мова з’яўляецца сродкам адлюстравання культуры і гісторыі народа, у сувязі з чым рэлігія як форма грамадскай свядомасці і яе люстэрка таксама адлюстроўваецца ў мове.

Мэта даследавання – выявіць і апісаць рэлігійную лексіку, якая ўваходзіць у склад устойлівых моўных адзінак. Матэрыялам даследавання сталі прыказкі і фразеалагізмы беларускай літаратурнай мовы, зафіксаваныя адпаведна ў «Тлумачальным слоўніку прыказак» [17] і «Слоўніку фразеалагізмаў» [18]. Менавіта гэтыя моўныя адзінкі ўяўляюць сабой неад’емную частку нацыянальнай моўнай карціны свету, убіраюць у сябе народную мудрасць і захоўваюць яе для новых пакаленняў.

Рэлігійная лексіка: кантэксты ўжывання ў прыказках і фразеалагізмах

Рэлігійныя лексэмы, што ўваходзяць у склад парэмій і фразеалагізмаў, прымаюць удзел у фарміраванні фразеалагічнага і парэміялагічнага значэння, а таксама семантычнай структуры ўстойлівых адзінак. Яны ўтвараюць шырокае семантычнае поле, што праяўляецца ў шматлікасці лексіка-семантычных груп. Асноўныя з іх наступныя:

- назвы Усявышняга: *Бог, Хрыстос, Гасподзь, Усявышні*;
- назвы духоўных асоб або прыналежнасць да іх: *Папа Рымскі, поп, манах, апостал, ксёндз*;
- першыя людзі на зямлі: *Адам, Ева*;
- добрыя звышнатуральныя сілы, якія спадарожнічаюць Усявышняму: *прарок, ангел*;
- назвы дэманічных персанажаў: *нячыстая сіла, чорт, д’ябал*;
- месцы і падзеі зямнога і незямнога свету: *зямны рай, царства нябеснае, той свет, пекла, вечнасць*;
- асноўныя рэлігійныя тэрміны: *вера, грэх, душа, малітва, пацеры*;

- назвы людзей па іх адносінах да веры: *хрысціянін, мусульманін*;
- дзеянні і працэсы, звязаныя з хрысціянскімі традыцыямі: *хрысціць, маліць, маліцца*;
- назвы прадметаў культавага назначэння: *храм, касцёл, манастыр, алтар*;
- рэлігійныя святы або прыналежнасць да іх: *календы, велікодны*;
- рэлігійныя рытуалы: *памінкі, хрысціны*;
- назвы прадметаў культавага назначэння: *ладан, міра, свечка, кадзіла*;
- хрысціянскія сімвалы: *крыж, званіца, званы*;
- спосабы малітвы: *ружанец*;
- адзінкі, якія характарызуюць духоўны стан чалавека: *святы, грэшны*;
- літургічныя дзеянні: *абедня, прычасце, хрышчэнне, споведзь*;
- біблейскія мясціны: *садом і гамора*; біблейскія персанажы: *Каін (Каінава), Юда*;
- рэлігійныя тэксты, вучэнні: *Біблія, Евангелле*;
- статус чалавека ў дачыненні да хрысціянскіх абрадаў: *хросны, кум, кума і інш.*

Як бачым, у тэматычнай класіфікацыі прадстаўлены самыя разнастайныя пласты рэлігійнай лексікі. Аднак не ўсе прадметна-тэматычныя групы і выяўленыя лексемы ў аднолькава роўнай ступені знаходзяць сваё адлюстраванне ў прыказках і фразеалагізмах. Ахарактарызуем найбольш частыя з іх.

Адносна высокай прадуктыўнасцю ўжывання вызначаецца лексема **поп** – ‘свяшчэннік’. Гэтае слова ўласціва для многіх славянскіх моў: «укр. *pip*, руск. *pop*, балг. *pop*, славен. *por*, чэш., славац., польск., в.-луж. *por* ‘святар, настаўнік’. Са ст.-польск. *por* < ст.-в.-ням. *pfaffo* ‘святар’; поп’ < познелац. *papa* ‘тс’ < лац. *papas* ‘настаўнік’ – грэч. *παππος* ‘дзед, продак’. Банькоўскі адмаўляе сувязь з апошнім, мяркуючы, што першапачаткова назва адносілася да паганскага святара, параўн. *поп* ‘снегавік’ [19, с. 279].

Поп як царкоўны служыцель у духоўнай культуры беларусаў атрымаў неадназначную ацэнку. Творы вуснай народнай творчасці паказваюць, што ён пазбаўлены паццівасці, даверу, да яго адносяцца з насмешкай, асуджэннем: *Дзе поп царкву ставіць, там чорт карчму ладзіць; Дзяк не поп, бярэ і боб; Добрае сена: каб пасаліў, то і поп з’еў бы; І без папа ведаю, што ў нядзелю свята; Поп (ксьндз) і доктар і ў лесе з голаду не памруць; Новы поп, дык новае маленне; Хто любіць папа, хто пападдзю, хто папову дачку; Ці хто родзіцца, ці ўмірае, поп нікога не мінае; Як багаты памрэ, па тры з хаты прэ, а як бедачок – толькі поп ды дзячок і інш.* Што да фразеалагізмаў, то адзінкі з адзначаным кампанентам таксама маюць часцей іранічную афарбоўку і звычайна характарызуюць асобу, прадмет, з’яву, дзеянне не са станоўчага боку: *дурны поп хрысціў ‘хто-н. тупы, неразумны ці наіўны, нездагадлівы’; шалёны (утрапёны, ліхі) поп хрысціў ‘хто-н. вельмі рашучы, неўраўнаважаны, схільны да нечаканых учынкаў’; апошняя ў папа жонка ‘ўжываецца як рэакцыя суразмоўніка на слова апошні’.* Гэтая ж лексема паслужыла базай для ўтварэння назоўніка **пападдзя** ‘жонка папа’ (*Наелася пападдзя круп, дык жарствы захацела; Як папу ўдаецца, то і пападдзя смяецца; Хто любіць папа, хто пападдзю, хто папову дачку*), прыметнікаў **папоў** (*на паповы сані*), **папоўскі** (*папоўскае вока*).

Каталіцкага свяшчэнніка называюць ксяндзом. Лексема **ксьндз** вызначаецца адзінкавасцю ўжывання як ў парэміялогіі, так і фразеалогіі. Параўн.: *Поп (ксьндз) і доктар і ў лесе з голаду не памруць* ‘святары і ўрачы ўсюды знойдуць сабе заняткі, а значыць, і сродкі для жыцця’ і (дагадзіць) *як ксьндз Магдусі ‘вельмі добра’.* Праўда, у народнай мове гэты фразеалагізм мае іншае значэнне: ‘зусім не (дагадзіць каму-небудзь)’ [20, с. 231].

Значна радзей выкарыстоўваюцца іншыя асабовыя намінацыі. У адной толькі прыказцы ёсць кампанент **апостал**: *Па абліччы апостал, а па зубах сабака* ‘пра таго, у каго знешняя ветлівасць, далікатнасць не адпавядае ўнутраным якасцям, здольнасці прычыніць шкоду, непрыемнасці’. Паводле Евангелля, апостал – гэта ‘кожны з дванац-

цаці вучняў Хрыста, прапаведнікаў яго вучэння» [21, с. 252]. Сустрэлася гэтая лексема і ў адным фразеалагізме: *зацюканы апостал* ‘увогуле някепскі чалавек, якога затуркалі абставіны, жыццё і пад’.

Структурным элементам толькі аднаго фразеалагізма (*ну яго (яе, іх) к манахам*) стала лексема *манах* – ‘член царкоўнай абшчыны, які жыве ў манастары, даўшы абяцанне весці аскетычны спосаб жыцця’. Ужываецца гэтая адзінка з жартаўлівым значэннем як выказванне незадавальнення, прыкрасці, адмаўлення, нежадання рабіць што-небудзь. У прыказках літаратурнай мовы гэтая ж лексема не сустрэлася, аднак у народнай мове парэміі з такімі кампанентамі ёсць: *Агледзеўся манах, што трасца ў нагах; Каб не страх, то б завёўся манах; Чарней за манаха не знойдзеш*.

Лексема *дзясак* ‘ніжэйшы царкоўны служыцель у праваслаўнай царкве; псаломшчык’ знайшла адлюстраванне толькі ў прыказцы *Дзясак не поп, бярэ і боб* ‘гаворыцца з асуджаннем пра прагнага чалавека, які нічым не грэбуе’. Тое ж самае датычыць і двухзначнай лексемы *праведнік* ‘чалавек, які жыве па заповедзях якой-небудзь рэлігіі, і той, хто ў сваіх учынках кіруецца прынцыпамі сумленнасці, справядлівасці» [22, с. 306], якая ўжываецца толькі ў адным фразеалагізме; (заснуць) *сном праведніка*, што значыць ‘заснуць вельмі моцна’.

Разам з тым праведнікам волі Бога, пасланнікам Бога з’яўляецца *прарок*. У сучаснай беларускай мове гэтае слова развіло яшчэ адно значэнне – ‘прадказальнік будучыні, вясчун» [22, с. 359]. Менавіта апошняе значэнне гэтай лексемы рэалізуецца ў прыказцы *Няма прарока (-ў) у сваёй айчыне* ‘належным чынам не цэніцца ў сваёй айчыне ці ў акружэнні бліжніх чалавек, варты высокай ацэнкі’. Крыніцай узнікнення гэтага выразу з’яўляецца Біблія, «дзе неаднойчы паўтараецца ў блізкіх варыяцыях (напрыклад, Мк 6, 4) як словы Ісуса пра тое, што не бывае прарока без пашаны, хіба толькі ў айчыне сваёй і ў доме сваім» [23, с. 95].

У якасці назвы асоб рэлігійнай сферы жыцця народа выкарыстоўваецца і субстантываваны назоўнік *святые*, які ў хрысціянскім кульце абазначае чалавека, што ўсё жыццё служыў Богу, а пасля смерці прызнаны нябесным заступнікам людзей. Прыказка *Не святые (не багі) гаршкі лепяць* ужываецца, каб падбадзёрыць таго, хто бярэцца за нязвычайную для яго справу, і сцвярджае, што і звычайны чалавек справіцца з цяжкімі абставінамі. Пра тое, што галодны чалавек здольны на такія ўчынкi, якія б у іншых, нармальных умовах не рабіліся, распавядае нам прыказка *Не пад’ясі, то і святых прадасі*. Увайшоўшы ў склад фразеалагізмаў, кампанент *святые* цалкам страчвае сваё слоўнікавае значэнне. Такія адзінкі абазначаюць *стан* чалавека (*як святые турэцкі* ‘нічога не робячы’; *святые духам жыць* ‘нічога не еўшы’; *хоць святых вынось* ‘няма сіл цярэць што-н., нязносна, нясцерпна для іншых’); *асабістыя якасці* (*святая прастата* ‘наіўны, прастадушны чалавек’); *час* (*на святые ніколі* ‘невядома калі, на неакрэслены час; ніколі’); *канкрэтныя ці абстрактныя паняцці* (*святая святых* ‘недаступнае памяшканне, якое строга ахоўваецца’; ‘месца, якое з’яўляецца вельмі дарагім, да якога адносяцца з пашанай’; ‘самае важнае, дарагое, заповітнае’).

«Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» (ТСБМ) падае адно са значэнняў слова *старац* як ‘манах, духоўны настаўнік веруючых» [24, с. 309]. Аднак прыказкі, у якіх зафіксавана гэтая лексема, ніякага дачынення да рэлігіі не маюць, тут рэалізуецца іншыя значэнні гэтага слова: *Кожны старац сваю торбу хваліць* ‘кожны хваліць тое, што яму найбольш блізкае, дарагое’; *Старцу міля не круг і Старцу сяло не* <у> *наклад* ‘адлегласць не перашкода, калі абавязкова трэба трапіць куды-н.’.

Станоўчым асабовым намінацыям (Богу) супрацьстаіць *чорт, д’ябал*, які толькі шкодзіць чалавеку, уводзіць яго ў грэх. Да яго і ставяцца з перасцярогай: *І Бога любі, і чорта не гняві*. Даволі часта гэтая лексема сустракаецца ў прыказках (34 адзінкі), і ўдзельнічае яна ў стварэнні самых розных парэміялагічных вобразаў: *Баба і чорта*

звядзе ‘пра дрэнны характар жанчыны’; *Багатаму і чорт у кашу дбае* ‘багатаму ўсё ўдаецца, ва ўсім шанцуе’; *Было б балота, а чэрці знойдуцца* ‘калі ёсць умовы, магчымасці рабіць што-н. нядобрае, то знойдуцца і тыя, хто пакарыстаецца гэтымі ўмовамі, магчымасцямі’; *Выдумаў чорт моду, ды сам у воду, а вы, бабкі, ганіцеся* ‘ўжываецца як рэакцыя на моду, на што-н. моднае’; *Золата за плячыма, а чорт перад вачыма* ‘кажуць, калі чыйму-н. прывольнаму жыццю раптоўна прыходзіць канец’; *Пень гарэў, а чорт хвост (плечы, рукі) пагрэў (грэў)* ‘гаворыцца пра чалавека, сваяцтва з якім выклікае сумненне, падазрэнне’; *У айчыма чэрці перад вачыма* ‘гаворыцца як адмоўная ацэнка айчыма ў яго адносінах да няродных дзяцей’; *У чорта спіна сцёрта* ‘ўжываецца з незадвальненнем як рэакцыя на слова «чорт» у папярэднім выказванні суразмоніка’ і інш.

З’яўляючыся сімваламі-«антаганістамі», словы *Бог* і *чорт* надаюць прыказкам супрацьлеглую канатацыю: *Бог дае свята, а чорт работу*; *Чым чорт не жартуе, калі Бог спіць* ‘усё можа здарыцца, усякае бывае. Гаворыцца, калі дапускаюць магчымасць чаго-н. нечаканага, непрадбачанага’.

Фразеалагізмы з кампанентам *чорт* (а іх каля 90) вельмі часта характарызуюць эмацыйную сферу чалавека. У пераважнай большасці – гэта адмоўныя эмоцыі. І звязана гэта хутчэй за ўсё з семантыкай дадзенай лексемы, бо тыя значэнні, якія зафіксаваны ў ТСБМ за гэтым словам, сведчаць аб тым, што чорт – гэта ўвасабленне зла, усяго дрэннага, адмоўнага, што ёсць у чалавечым жыцці: *якога чорта* ‘выказванне абурэння чыімі-небудзь дзеяннямі, паводзінамі’, *чорт прынёс* ‘хто-н. недарэчы, не ў пару прыходзіць, з’яўляецца’, *чорт бы яго ўзяў* ‘вочліч прыкрасці, абурэння ці захаплення, здзіўлення і пад.’. Фразеалагізмы з адзначаным кампанентам часцей за ўсё з’яўляюцца прастамоўнымі і вельмі часта маюць унутраны вобраз, які выклікае адмоўныя, негатыўныя, не зусім прыемныя асацыяцыі. Сінонімам да слова чорт з’яўляецца *д’ябал*. Таму ў многіх фразеалагізмах гэтыя кампаненты выступаюць як лексічныя варыянты: *сам чорт (д’ябал) галаву скруціць, на чорта (на д’ябла), на якога чорта (д’ябла), чорта (д’ябла) лысага, к чорту (к д’яблу), якога чорта (д’ябла)*. Прыказкі з гэтым кампанентам у літаратурнай мове не зафіксаваны.

Значнай актыўнасцю характарызуюцца лексемы, што абазначаюць назвы рэлігійных збудаванняў. Часцей за ўсё ў прыказках і выкарыстоўваецца лексема *царква*. *Царква*, паводле ТСБМ, – гэта ‘рэлігійнае аб’яднанне духавенства і веруючых на аснове агульнасці веры, вучэння і абрадаў набажэнства’ і ‘будынак, у якім адбываецца праваслаўнае набажэнства’ [25, с. 228]. Аднак у прыказках гэтыя значэнні не адлюстроўваюцца, паколькі ўсе яны маюць пераносны сэнс: *Дурня і ў царкве пазнаеш* ‘дурню нідзе не даюць спуску’; *Дзе поп царкву ставіць, там пан карчму ладзіць* ‘пра невыпадковае, наўмыснае суседства карчмы з царквой’; *У чужой царкве свечак не напраўляюць* ‘у чужым месцы нельга парушаць прынятыя тут правілы, звычаі, парадак і пад.’; *Звон людзей склікае, а сам у царкве не бывае*; *Поп у царкве п’е, а пападдзя бліны пячэ*; *Поп у царкве скача, а чорт у пекле*; *Царква гарыць, а поп рукі грэе*. І толькі ў адной фразеалагічнай адзінцы лексема *царкоўны* ўвайшла ў склад фразеалагізма *бедны як царкоўная мыш* са значэннем ‘вельмі, да крайняй ступені’.

Лексема *ж касцёл* як польская назва каталіцкага храма сустрэлася толькі ў прыказцы *Глухім два разы ў касцёле не звоняць* ‘кажуць у адказ на просьбу паўтараць сказанае, пры нежаданні паўтараць’.

Гэтак жа рэдка ва ўстойлівых адзінках мовы выкарыстоўваецца і кампанент *манастыр*. Згодна з ТСБМ, *манастыр* – ‘1. Абшчына манахаў або манашак, якая, маючы свае землі і капітал, утварае царкоўна-гаспадарчую арганізацыю. 2. Царква, жылыя памяшканні і тэрыторыя, якія належаць гэтай абшчыне’ [26, с. 101]. Яшчэ адно значэнне гэтай лексемы фіксуецца «Энцыклапедычным слоўнікам рэлігійнай лексікі беларускай мовы» – ‘асноўная форма арганізацыі рэлігійнага жыцця манахаў у хрысціянстве (акра-

мя пратэстантызму), іудаізме, будызме, ісламе' [13, с. 425]. Ні адно з гэтых значэнняў не рэалізуецца ў прыказцы *Калі б у манастыры дровы рубалі, туды б не ўцякалі* і ў фразеалагізмах *падводзіць пад манастыр* (*падвесці пад манастыр*), *лезці са сваім статутам у чужы манастыр*.

Лексема **званіца** шырока бытуе ў маўленні беларусаў, бо абазначае важны архітэктурны элемент цэркваў і касцёлаў, перавысіць які не маглі іншыя збудаванні нават у часы савецкага атэізму. Вежападобнае збудаванне – званица – служыла для размяшчэння на ім **званоў**, функцыя якіх дастаткова рознабаковая – паведамляць аб пэўных падзеях, асабліва нечаканых, рэлігійных святах, склікаць на сход, адбіваць час, з'яўляцца маяком для падарожнікаў і інш. Як бачым, фактычна ўсе бакі чалавечага жыцця тым ці іншым спосабам звязаны з паняццямі **званіца**, **звон** (**званы**). Таму невыпадкова, што адзначаныя лексемы ўвайшлі ў кампанентны склад шматлікіх фразеалагічных адзінак. Некаторыя з іх маюць выразную матываваную структуру, бо ўтварыліся ў выніку перасэнсавання свабоднага словазлучэння і захоўваюць цесную сувязь з першасным значэннем кампанентаў: *заваніць ва ўсе званы* 'пачаць усім і ўсюды голасна раскадваць, гаварыць', *як у званы званиць* 'голасна раскадваць, настойліва распаўсюджваць (якія-н. весткі, чуткі і пад.)', *званиць ва ўсе званы* 'усім і ўсюды голасна раскадваць пра якія-н. весткі, чуткі і пад.' і 'празмерна хвіліца чым-н.'. Скажам, апошні фразеалагізм узнік у выніку метафарызацыі свабоднага словазлучэння. «У царкве звычайна было тры званы рознай велічыні і неаднолькавага гучання... Пра пачатак царкоўнай службы паспешліва апавяшчаў адзін звон, а ў рэлігійныя святы званілі ва ўсе званы» [23, с. 152]. У некаторых адзінках гэтая сувязь страчана, і яны развілі іншыя значэнні: *бачыць са сваёй званицы* 'ацэньваць што-н. аднабакова, толькі са сваіх пазіцый', *не зірнуўшы ў святыцы біць у званы* 'рабіць што-н. недарэчы, дачасна, не разабраўшыся ў чым-н.' і інш.

Лексема **алтар** адлюстравалася ў кампанентным складзе фразеалагізмаў *класці на алтар* 'аддаваць што-н. ў імя чагосьці высокага, дарагога і пад.', *класціся на алтар* 'аддавацца чаму-н. у імя чагосьці высокага, дарагога і пад.' і сваім першасным значэннем 'ахвярнае месца або ахвярны ачаг' [13, с. 46] паўплывала на фарміраванне фразеалагічнага значэння, якое ўзнікла ў выніку перасэнсавання рэлігійнага тэрміналагічнага словазлучэння.

Паводле рэлігійна-містычных уяўленняў **рай** – месца, дзе знаходзіліся першыя створаныя Богам людзі і дзе знаходзяць шчаслівае існаванне душы праведнікаў пасля іх смерці. Для беларусаў уласціва класічная, найстаражытная канцэпцыя раю як саду, у якім усяго хапае, заўсёды цёпла. «У гарызантальнай плоскасці, на зямлі, рай лакалізуецца ў сістэме апазіцыі “блізка – далёка”: ён месціцца “дзесь вельмі далёка на зямлі, за гарамі да за марамі”, а калі размова ідзе пра месца, куды накіроўваюцца праведнікі пасля смерці, то “прасторавая лакалізацыя звязана з воссю ‘верх-ніз’, ён знаходзіцца “ўгары дзесь там, каля яснага сонейка, дзесь на поўдні, куды й птушкі лятуць у вырай”» [27, с. 421].

Праявіла сябе гэтая лексема пры ўтварэнні наступных прыказак: *З мілым (з любім) рай у шалашы* 'з любім чалавекам усюды добра, нават у цяжкіх умовах'; *І рад бы у рай, ды грахі не пускаюць* 'і хацелася зрабіць што-н., ды немагчыма. Гаворыцца, калі каму-н. прыходзіцца прымірыцца з абставінамі'; *Хто ў жыцці спазнаў рай, той памрэ ў пекле* 'пра супрацьпастаўленне зямнога жыцця багатых людзей і іх замагільнага свету'.

Гэтая ж лексема стала семантычным цэнтрам фразеалагізма *зямны рай* 'незвычайна прыгожая мясціна, дзе можна шчасліва і бесклапотна жыць', які створаны на аснове біблейскага сюжэту, згодна з якім такім месцам лічыўся сад Эдэм у паўночнай Месапатаміі, дзе жылі Адам і Ева. Абсалютна іншую семантыку, не звязаную з кампанентам *рай* развіў фразеалагізм *на чужым гарбу ў рай ехаць* 'карыстаючыся плёнам чужоў працы, дамагацца сваёй карыслівай мэты'.

Апазіцыяй *раю* выступае *некла*. Паводле рэлігійна-містычных уяўленняў – гэта месца, дзе пасля смерці церпяць вечныя пакуты душы грэшнікаў. Гэтае найменне рэалізуецца ў прыказках: *Хто ў жыцці спазнаў рай, той памрэ ў некле; Поп у царкве скача, а чорт у некле*. Ёсць і фразеалагізмы з адзначаным кампанентам. Магчыма, тыя адмоўныя асацыяцыі, якія звязаны са значэннем гэтага слова, паўплывалі і на ўтварэнне фразеалагічнага значэння, бо ў большасці адзінак яно звязана з адмоўнай харатарыстыкай дзеянняў, паняццяў і інш.: *як марка на некле* ‘безупынна і бесталкова’, *лезці раней за бацьку ў некла* ‘паспешліва і недарэчна ўмешвацца ў чые-н. справы, апярэджваючы каго-н., што-н’.

Як назвы прадметаў богаслужэння выкарыстоўваюцца намінацыі *крыж*, *ікона*, *ладан*, *ружанец* і інш. Лексема *крыж* увайшла ў кампанентны склад шматлікіх фразеалагізмаў. У большасці з іх фразеалагічнае значэнне склалася на аснове свабоднага і захоўвае з ім цесную сувязь: *несці свой крыж* ‘цярпліва пераносіць жыццёвыя цяжкасці, выпрабаванні’, *як з крыжа зняты* ‘вельмі слабы, даведзены да знямогі’, *як чорт крыжа* ‘вельмі моцна (баяцца каго-н., чаго-н.)’, *ставіць крыж* ‘траціць усякую надзею на каго-н., што-н., адмаўляцца ад каго-н., чаго-н.’ і інш. Слова *ружанец* у адной з хрысціянскіх рэлігій мае значэнні ‘шнурок з нанізанымі на іх пацеркамі для адлічвання прачытаных малітваў або паклонаў у часе малітвы’ і ‘сама малітва’. Уменне маліцца на ружанцы – абсалютна станоўчая з’ява. Яна адлюстравалася і ў фразеалагічным значэнні тых устойлівых адзінак, якія ў сваім складзе маюць адзначаны кампанент: *ні да танца ні да ружанца* ‘ні на што не здатны, няўмелы’; *і да танца і да ружанца* ‘па-святочнаму, у вольны ад работы час’.

Лексема *ікона* як правіла выклікае станоўчыя асацыяцыі, бо мае непасрэдную сувязь з адлюстраваннем Бога або святых. Стаўшы кампанентам фразеалагізма *хоць ікону пішы*, гэтая лексема паўплывала і на фразеалагічнае значэнне ‘хто-н. вельмі добры ва ўсіх адносінах’.

У рэлігійным ужытку распаўсюджанымі з’яўляюцца лексемы *ладан* і *кадзіла*. Увайшлі яны і ў кампанентны склад устойлівых адзінак. Напрыклад, фразеалагізмы *як чорт ад ладану* ‘усімі сродкамі, як толькі можна (пазбаўляцца, адмахвацца, уцякаць і пад.) і *як чорт ладану* ‘вельмі моцна (баяцца каго-н., чаго-н.) сваім узнікненнем абавязаны параўнальным зваротам з закладзеным у іх рэлігійным сюжэтам, згодна з якім «чорт спакушае на благія ўчынкі і баіцца толькі крыжа і ладану – духмянай смалы для абкурвання ў царкве пры набажэнстве» [23, с. 443]. Не зусім страчана сувязь з першасным значэннем кампанента *кадзіла* ў фразеалагізмах *як мёртваму кадзіла* ‘нікольнікі, зусім не (не дапаможа, патрэбны каму-н.)’, *раздзьмухваць кадзіла* ‘падымаць шум вакол якой-н. справы, учынку і пад.). Адзначаны кампанент увайшоў таксама ў склад дзвюх прыказак: *Кадзіла не аднаго ўхадзіла, ухадзілі і таго, хто дзяржыць яго; Не паможа кадзіла, калі хвароба зваліла*. Паводле «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы» гэта “запозычанае з царк.-слав. *кадило* ‘тс’, якое, са ст.-слав. *кадило* ‘фіміям’ да праслав. *kadidlo*, вытворнага з суф. –(i) *dlo* ад *kaditi*” [28, с. 29] і ў літаратурнай мове мае значэнне – ‘металічны сасуд на доўгіх ланцужках, у якім у час набажэнства курыцца ладан або іншыя пахучыя рэчывы’ [29, с. 572].

Рэдка ўжываецца ў прыказках і фразеалагізмах і лексема *пацеры* ‘малітва’. Разам з іншымі кампанентамі ў складзе выклінікавага фразеалагізма *гавары з чортам пацеры!* утвораная адзінка выкарыстоўваецца для выражэння абурэння, незадавальнення тым, з кім немагчыма весці размову. Прыказка ж *Не да пацераў, калі хата гарыць* рэалізуе значэнне ‘не час каму-н. займацца чымсьці высокім, аддаленым, калі самому крута прыходзіцца’.

Аднакаранёвыя лексемы *малітва*, *маліць*, *маліцца* ў складзе фразеалагізмаў утвараюць фразеалагічнае значэнне, якое ці ўвогуле не мае ніякай сувязі з першасным

значэннем адзначаных кампанентаў, ці гэтая сувязь вельмі аслаблена: *якому Богу маліцца* ‘чыім інтарэсам служыць, якой уладзе падпарадкоўвацца’, *маліць Бога* ‘выказваць глыбокую ўдзячнасць каму-н.’, *тваімі малітвамі* ‘жартоўны адказ удзячнасці на пытанне пра здароўе, удачу, справы і пад.’. І толькі ў адной прыказцы сустракаецца рэлігійная лексема *маленне*, блізкая па значэнні найменню *малітва*: *Што <ні> поп, то свая малітва; Новы поп, дык новае і маленне* ‘новы начальнік, кіраўнік дзейнічае па-свойму, па-новаму, заводзіць свае парадкі; гаворыцца звычайна з неадабрэннем’. Яшчэ ў адной прыказцы ёсць дзеяслоўны кампанент *маліцца*: *Загадай дурню Богу маліцца, дык ён і лоб разаб’е* ‘занадта руплівы чалавек толькі шкодзіць справе. Гаворыцца з асуджэннем пра чалавека, які перастараўся’.

У шэрагу фразеалагізмаў атрымала прапіску лексема *свечка* ў адным са сваіх значэнняў ‘палачка з тлушчавага рэчыва з кнотам усярэдзіне, якая служыць для асвятлення’ [24, с. 89]. Толькі ў выразе *са свечкай* (не знойдзеш) адчуваецца выразная сувязь фразеалагічнага значэння ‘ніякім чынам, аніяк (не знойдзеш каго-н., што-н) з зыходным значэннем адзначанага кампанента. Гэтая сувязь не праяўляецца ў іншых фразеалагічных адзінках: *усе свечкі загараюцца* ‘хто-н. з’яўляецца завадатарам, зачыншчыкам чаго-н. дрэннага’, *ні Богу свечка ні чорту качарга* ‘пасрэдны чалавек, які нічым не вызначаецца’ і інш. Гэтая ж лексема з’яўляецца семантычным цэнтрам прыказкі *У чужой царкве свечак не напраўляй* ‘у чужым месцы нельга парушаць прынятыя тут правілы, звычаі, парадак і пад.’. У рэлігіі свечка як магічны сродак выкарыстоўваецца ў розных абрадах.

Падчас набажэнства свяшчэннік надзявае спецыяльнае адзенне – *рызу*. Пацвярджэннем таму з’яўляецца і прыказка *Не поп, не ўбірайся (не прыбірайся) у рызы*. Прыказка развіла пераноснае значэнне і абазначае ‘не бярыся не за сваю справу’. Іншыя назвы адзення духоўных асоб ва ўстойлівых адзінках мовы не адлюстраваны.

У рэлігійным жыцці беларусаў абрад споведзі займае значнае месца, але лексема *споведзь* знайшла адлюстраванне толькі ў адной фразеалагічнай адзінцы *як на споведзі* ‘вельмі шчыра, нічога не ўтойваючы (гаварыць, расказваць, прызнавацца і пад.), утворанай з параўнальнага звароту з празрыстай унутранай формай.

Адно з набажэнстваў у хрысціян, што адбываецца раніцай ці днём, называюць *абедняй*. Гэтае найменне ў нязначнай ступені прадстаўлена ва ўстойлівых адзінках мовы. Тут можна прывесці толькі адзінкавыя выпадкі яго ўжывання: *Глухому дзве абедні не служаць* ‘кажуць у адказ на просьбу паўтараць сказанае, пры нежаданні паўтараць’; *псаваць абедню* ‘знарок перашкаджаць каму-н. у ажыццяўленні чаго-н.’.

Тое ж самае датычыць і лексемы *фэст* ‘царкоўнае прастоўнае свята (часцей каталіцкае)’ [25, с. 163]. Аднак у прыказцы *Дзе фэст, там і я ест* назоўнік *фэст* абазначае не рэлігійнае свята, а увогуле любое свята, гулянку, сходы і пад.

Актыўна выкарыстоўваецца як у прыказках, так і фразеалагізмах лексема *грэх*. Але што такое грэх? Для веруючых людзей гэта, перш за ўсё, парушэнне правіл рэлігійнай маралі. Грэх цяжка схаваць, утаіць: *Грэх не схаваеш у мех* ‘чые-н. здзейсненыя заганы, учынкi відавочны’. Калі каму-н. прыходзіцца прымірыцца з абставінамі, кажуць: *І рад бы у рай, ды грахі не пускаюць* ‘і хацелася б зрабіць што-н., ды немагчыма’. Як адмоўная рэакцыя на слова «грэх» у папярэдняй рэпліцы суразмоўніка ўжываецца прыказка *Грэх у мех, грашаняты ў торбу*. На праўду нельга крыўдзіцца, бо *Што праўда, то не грэх* ‘што было на самай справе, тое трэба прызнаць’. Не лічыцца грахам і смех: *Смех не грэх* ‘ужываецца як станоўчая рэакцыя на чый-н. смех’. Як асуджэнне чыйго-н. благога ўчынку выкарыстоўваецца прыказка *Ад Бога грэх і ад людзей смех*. Але дрэнны ўчынак, зроблены кім-н. не знарок, а па няведанні, можна прабачыць, ён не з’яўляецца грахам: *Няведанне – нягрэшанне* (параўн. у І.І. Насовіча: *Няведанне не чыніць граха; Невядомасць грэху не чыніць*). Але ўсе мы грэшныя і вольна ці нявольна можам учыніць які-небудзь праступак. Прыказка гаворыць: *Хто спіць, <дык>*

той не грашыць (не грэшыць) 'кажуць, часта жартаўліва, пра таго, хто спіць або збіраецца спаць'. Што да фразеалагізмаў, то толькі ў адным выразе *смяротны грэх* рэалізуецца значэнне 'вельмі вялікая загана, недаравальны ўчынак', непасрэдна звязанае са значэннем кампанента *грэх*. У складзе іншых адзінак з лексемай *грэх* утворанае фразеалагічнае значэнне ахоплівае самыя розныя сферы жыцця чалавека: *далей ад граху* 'не быць сведкам ці ўдзельнікам чаго-н. непрыемнага', *ці грэх ці два* 'паспрабуем, трэба рызыкнуць' і інш.

Семантычны дыяпазон фразеалагізмаў і прыказак з рэлігійным кампанентам вельмі шырокі, і гэта зразумела, бо асновай узнікнення ўстойлівых адзінак з'яўляюцца самыя разнастайныя з'явы чалавечага быцця розных эпох. Аднак як прыказкі, так і фразеалагізмы здольны не толькі выражаць адпаведна пэўнае суджэнне ці паняцце пра тыя ці іншыя з'явы, прадметы, але і адначасова даваць ім станоўчую ці адмоўную характарыстыку. Пераважаюць выразы, ацэначнае значэнне якіх адмоўнае. І найбольш тыповымі відамі экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкі з'яўляюцца наступныя:

- неадабрэнне: *Наелася пападдзя круп, дык жарствы захацела; У айчыма чэрці перад вачыма; не зірнуўшы ў святыцы біць у званы, раздзьмухваць кадзіла, крыжса няма; як дурны на памінках, адным мірам мазаны, зацюканы апостал, бачыць са сваёй званіцы, падводзіць пад манастыр;*

- незадавальненне: *У чорта спіна сцёрта; Глухім два разы ў касцёле не звоняць; на грэчаскія календы;*

- асуджэнне: *Дзяк не поп, бярэ і боб; Баба і чорта звядзе; Не поп, не ўбірайся (не прыбірайся) у рызы; Ад Бога грэх і ад людзей смех; ад'ядаць душу;*

- абурэнне: *гавары з чортам пацеры!;*

- непахвальнасць: *лезці са сваім статутам у чужы манастыр;*

- прыкрасць: *сапсаваць усю абедню;*

- папрок: *ні да танца ні да ружанца;*

- зайздрасць: *Багатаму і чорт у кашу дбае.*

Некаторымі прыказкамі і фразеалагізмамі выражаюцца станоўчыя адносіны суб'екта да каго-ці чаго-небудзь. Напрыклад, надзея на што-небудзь: *Не святыя (не багі) гаршкі лепяць;* шкадавання ці спачування: *І рад бы у рай, ды грахі не пускаюць; як з крыжса зняты;* адабрэнне: *зямны рай, удыхнуць у душу.*

Пры дапамозе вельмі многіх устойлівых выказаў выказваюцца разнастайныя гумарыстычныя адносіны да пэўнай з'явы, бо сэнсавая структура значнай часткі прыказак утрымлівае ў сабе элементы іранічнасці, камізму, жартаўлівасці і г.д. Некалькі прыкладаў: *Дзе поп царкву ставіць, там чорт карчму ладзіць; Дзяк не поп, бярэ і боб; Добрае сена: каб пасаліў, то і поп з'еў бы; І без папа ведаю, што ў нядзелю свята; Поп (ксёндз) і доктар і ў лесе з голаду не памруць; Выдумаў чорт моду, ды сам у воду, а, вы, бабкі, ганіцеся; Дурня і ў царкве пазнаеш; Дзе фэст, там і я ест; Хто спіць, <дык> той не грашыць (не грэшыць); лезці раней за бацьку ў пекла, як святы турэцкі, дурны поп хрысціў, апошняя ў папа жонка, шалёны поп хрысціў, як ксёндз Магдусі, святым духам.*

Такім чынам, экспрэсіўна-ацэначная афарбоўка можа надаваць выразам самыя разнастайныя адценні.

Заклучэнне

З вышэйпрыведзеных прыкладаў відаць, што далёка не ўсе рэлігійныя лексемы ва ўстойлівых адзінках мовы захавалі лексічнае значэнне, звязанае з рэлігіяй. Гэта тлумачыцца перш за ўсё тым, што словы, якія ўваходзяць у склад прыказак і фразеалагізмаў, не маюць самастойнага значэння, паколькі гэтым выразам уласцівы цэласны, адзіны сэнс, які не вынікае са значэння асобных кампанентаў. Выказваючы тое ці іншае па-

ведамленне, некаторыя выразы адначасова выражаюць пэўныя эмоцыі суб'екта: пагрозу, смутак, шкадаванне, іранічнасць, жартаўлівасць і г.д.

Ва ўтварэнні прыказак і фразеалагізмаў удзельнічаюць перш за ўсё назоўнікі, што абазначаюць рэлігійныя паняцці (па-за межамі артыкула засталася анамастычная рэлігійная лексіка). Зрэдку ўжываюцца «рэлігійныя» прыметнікі і дзеясловы.

Такім чынам, мова валодае ўнікальнай здольнасцю фіксаваць, захоўваць і перадаваць інфармацыю ў кароткіх, ёмістых выразях – фразеалагізмах і парэміях. Менавіта яны з'яўляюцца крыніцай культурна-рэлігійнай інфармацыі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Басько, В. У. Моўны сінкрэтызм старабеларускага рэлігійнага пісьменства (дзяхранічны аспект) : аўтарэф. дыс ... канд. філал. навук : 10.02.01 / В. У. Басько. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2005. – 20 с.

2. Басько, В. У. Уласнабеларускія фанетычныя асаблівасці ў мове помнікаў рэлігійнага пісьменства XVII–XVIII стагоддзяў / В. У. Басько // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2003. – № 2. – С. 34–38.

3. Лыч, Л. Шлях беларускага слова і касцёл. Мова і рэлігія / Л. Лыч // Родн. слова. – 2000. – № 11. – С. 99–102.

4. Лыч, Л. Царкоўнаславянская мова ў хрысціянскім богаслужэнні на Беларусі / Л. Лыч // Родн. слова. – 1996. – № 4. – С. 142–151.

5. Лыч, Л. Рэлігія і мова / Л. Лыч // ЛіМ. – 1991. – 19 ліп., 30 жн., 6 вер.

6. Будзько, І. У. Назвы перыядаў посту ў беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стагоддзяў у святле моўных уплываў / І. У. Будзько // Вес. Міжнар. акад. вывучэння нац. меншасцей. – Брэст, 1997. – № 2. – С. 4–7.

7. Будзько, І. У. Назвы культавых збудаванняў і іх частак у мове беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стагоддзяў / І. У. Будзько // Беларус. лінгвістыка. – 1998. – Вып. 48. – С. 19–28.

8. Будзько, І. У. Рэлігійна-абрадавая лексіка паэмы Адама Міцкевіча «Дзяды»: аспект перакладу на беларускую мову / І. У. Будзько // Родн. слова. – 1999. – № 11. – С. 69–79.

9. Будзько, І. У. Назвы рэлігійных абрадаў у старабеларускай мове / І. У. Будзько // Беларус. мова : міжведам. зб. – Гомель. – 1999. – Вып. 24. – С. 42–52.

10. Шавель, В. Стылістычная характарыстыка рэлігійнай лексікі ў слоўніках беларускай мовы / В. Шавель // Родн. слова. – 2011. – № 7. – С. 52–55.

11. Шаўчэнка, М. М. Рэлігійная лексіка ў беларускай мове : манаграфія / М. М. Шаўчэнка. – Мазыр : МДПУ, 2005. – 95 с.

12. Садоўская, А. С. Прыказкі і фразеалагізмы з лексемай Бог: семантычны аспект / А. С. Садоўская, М. А. Якалцэвіч // Весн. ГрДУ імя Янкі Купалы. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2016. – Т. 6, № 2. – С. 35–41.

13. Завальнюк, У. М. Энцыклапедычны слоўнік рэлігійнай лексікі беларускай мовы / У. М. Завальнюк, М. Р. Прыгодзіч, В. К. Раманцэвіч. – Мінск, 2013. – 808 с.

14. Яхьяева, З. Б. Религиозная лексика и фразеология кумыкского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / З. Б. Яхьяева. – Махачкала, 2010. – 155 л.

15. Хужева, Л. К. Религиозная лексика в кабардино-черкесском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Л. К. Хужева. – Карачаевск, 2002. – 211 л.

16. Курбанов, Х. Т. Религиозная лексика в чеченском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Х. Т. Курбанов. – М., 2006. – 153 л.

17. Лепешаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ імя Я. Купалы, 2011. – 695 с.

18. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2008.
19. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы : у 13 т. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; уклад.: І. І. Лучыц-Федарэц [і інш.] ; рэд. Г. А. Цыхун. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – Т. 9 : П. – 367 с.
20. Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна, 2000. – 271 с.
21. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : Беларус. Савец. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 1. – 1977. – 608 с.
22. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : Беларус. Савец. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 4. – 1980. – 768 с.
23. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2004. – 448 с.
24. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : Беларус. Савец. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 5. – 1983. – 663 с.
25. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : Беларус. Савец. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 5. – 1984. – 608 с.
26. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : Беларус. Савец. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 3. – 1979. – 672 с.
27. Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / С. Санько [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2011. – 605 с.
28. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы : у 13 т. / В. Д. Лабко [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка : Беларус. навука, 1978–2010. – Т. 4. 1988. – 327 с.
29. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : Беларус. Савец. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 2. – 1978. – 768 с.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 29.08.2017

Sadouskaya A.S., Yakaltsevich M.A. Religious Vocabulary in Stable Units of Language: Lexical and Semantic Aspect

The subject of analysis in the article is religious lexical units, which became part of phraseological units and proverbs. A review of the scientific literature is made, which deals with the features of the functioning of religious vocabulary. The lexemes are analyzed, which are part of fixed units, form numerous lexica-semantic groups, which are represented in the thematic classification. The lexical and semantic features of religious vocabulary that is part of phraseological units and proverbs are considered, as well as those changes that have occurred with these units in the formation of phraseological and proverbial meanings. The emotional-expressive coloring of phraseological and paremiological units containing a religious component is considered. Conclusions are made on the research topic.